

İKİ ASRIN OZANI JAMBİL JABAYULI***

JAMBİL JABAYULI, THE POET OF TWO CENTURIES

ОЗАН ДВУХ ВЕКОВ ДЖАМБИЛ ДЖАБАЮЛИ

Ahmet GÜNGÖR*
Begimcan AYTBAJEV**

ÖZ

Jambıl Jabay ulı iki asra damgasını vurmuş, çarlık dönemi, Bolşevizm, komünizm sistemini yaşamış, iki dünya savaşı görmüş, sözlü ve yazılı edebiyat geçiş döneminin nadir ozanlarından biridir. Şiir, deyiş, atışma ve destanlarıyla Orta Asya'dan Anadolu ve Balkanlara uzanan Türk ozanlık, aşıklık geleneğini ileriye taşıması, dönem ve zamanlara tanıklık etmesi; halk edebiyatı araştırmacılarının dikkatini çekmektedir.

Jambıl ozanı Kazak sözlü ve yazılı edebiyatı sınırları içinde değerlendirmek yeterli değildir. Kazak, Türk Dünyası ve destanlar yaratan dünya ozanları arasında haklı bir şöhrete sahip ozanın yetenek, bilgi becerisi ve deyişlerinin kendinden sonra gelen yeni nesil ozanlar üzerinde etkisi çoktur. Kazak atışma, destanlarının yanısıra Kırgızların Manas destanını icra etmiş, başta Toktogul olmak üzere Kırgız ozanlarla da atışmalar yapmıştır. Bütün bu özellikleri arasında toplumsal duyarlılığı en üst seviyeye çıkaran ozan, halka zulmeden acımasız yönetici ve zenginleri şiir ve atışmalarında korkusuzca hicvetmiştir.

Köroğlu ve Ötegen Batır Destanları, Jambıl Ozan'ın destancılık geleneğinde zirveye çıkarmıştır. İcra ettiği bu destanlar eş zamanlı ve art zamanlı incelendiğinde Ergenekon'dan bu yana Türk Destan geleneğinin tipik özelliklerini yansıtır. Köroğlu destanının üç dört bölümü kayıtlara geçmesine rağmen ozanın icra ettiği diğer bölümler arşiv ve kayıtlarda halen araştırılmaktadır. Gerek destan gerekse atışma ve deyişlerde yer alan yer-su, boy, soy adları; toponim ve dilcilik alanının önemli ve zengin kaynaklarını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Jambıl Jabayulı, Şapıraştı, Ötegen Batır, akın, ayıtış

*** **Kaynak Gösterim / Citation / Цитата:** Güngör, A. (2022). İki Asrın Ozanı Jambıl Jabay Ulı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (56), 198-209. DOI: 10.17498/kdeniz.1207217

* **ORCID:** [0000-0002-3943-3108](https://orcid.org/0000-0002-3943-3108), Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gungorelda@hotmail.com

** **ORCID:** [0000-0002-2704-5239](https://orcid.org/0000-0002-2704-5239), K.. Jubanov Aktöbe Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Aktöbe, Kazakistan, begimzhan.aitbayev@ayu.edu.kz

ABSTRACT

Jambıl Jabayulı is one of the rare minstrels of the oral and written literature of the transitional period, which marked two centuries, experienced the system of tsarism, bolshevism, and communism, and witnessed two world wars. The fact that he carried forward the Turkish tradition of poetics, minstrelsy, and bardship extending from Central Asia to Anatolia and the Balkans with his poems, idioms, duets, and epics, and that he witnessed the periods and times have attracted the attention of folk literature researchers.

It is not enough to evaluate the minstrel Jambıl within the confines of Kazakh verbal and written literature. The dexterity, knowledge skills, and idioms of the minstrel, which has a well-deserved reputation among Kazakh, Turkic World, and world minstrels who create epics, have a great impact on the next generation of minstrels who come after themselves. The Kazakh duet, in addition to its sagas, carried out the Kyrgyz's Manas saga and he made duets with Kyrgyz minstrels, especially Toktogul. Among all these characteristics, the minstrel, who raised social sensitivity to the highest level, fearlessly satirized the ruthless rulers and rich people who persecuted the people, in his poems and duets.

Köroğlu and Ötegen Batır Epics came out on top of Jambıl Ozan's saga tradition. When these epics are simultaneously examined, they reflect the typical characteristics of the Turkish Epic tradition since Ergenekon. Although three or four episodes of the Köroğlu saga have been recorded, the other chapters performed by the bard are still being investigated in archives and records. The place-water, tribe, and surnames in both epics, duets, and idioms constitute important and rich sources of the field of toponyms and linguistics.

Keywords: Jambıl Jabayulı, Şapıraştı, Ötegen Batır, Akın, Aytıs

АННОТАЦИЯ

Джамбил Джабай – один из редких поэтов переходного периода устной и письменной литературы, который оставил свой след в двух веках, прожил царский период, большевизм, строй коммунизма, видел две мировые войны. Со своей поэзией, высказываниями, частушками и эпосами он внёс огромный вклад в традицию сказительской турецкой культуры, простирающуюся от Средней Азии до Анатолии и Балкан. Его богатое наследие привлекает внимание исследователей народной литературы.

Недостаточно оценивать озана только в рамках казахской устной и письменной литературы. Талант, знания, умения и изречения поэта, пользующегося заслуженным авторитетом среди поэтов казахского и тюркского мира, оказывают большое влияние на новое поколение поэтов, пришедших после него. Помимо сказаний на казахском, он исполнял кыргызский эпос “Манас”, а также соревновался с киргизскими озанами, особенно с Токтогулом. Возводя среди всех этих черт на высшую ступень социальную чувствительность, озан бесстрашно высмеивал в своих стихах и ссорах безжалостных правителей и богатых людей, преследовавших народ.

Эпосы Кёроглу и Отеген Батыр достигли вершины в эпической традиции Джамбыла Джабаюли. Анализируя одновременно и диахронически исполняемые им эпосы, чётко видны типичные черты тюркской эпической традиции со времён Эргенекона. Хотя три или четыре части эпоса Кёроглу были записаны, другие партии в исполнении озана до сих пор исследуются в архивах и записях. Названия мест и водяных источников, род, фамилии в вышеуказанных обоих былинах, менестрели и поговорки, составляют важные и богатые ресурсы области топонимии и языкознания.

Ключевые слова: Джамбил Джабаюлы, Чапирашты, Отеген Батыр, акк, айтыс

Giriş

Kazak sözlü edebiyatı alanında eş ve art zamanlı, karşılaştırmalı çalışmalar yapabilmek için a) Terminolojisine (*jur, jırşı, jırav, sal-seri, akın, tökpe akın, suvirip salma, sinsuv, betaşar, koştasuv, joktav, estitüv, ölen, küy, jumbak, aytıs, badik aytısı vd.*), b) Kazak sözlü geleneğini yansıtan metin tür, özellikleri, icra edilen enstrümanların yanısıra toplumsal bölge, dil ve sosyal özelliklerin ayrıntılarına vakıf olmak gerekir. Bütün Türk dünyasında olduğu üzere Kazakların sözlü edebiyat geleneğinde tarihi derinliği olan ozanların ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Halkların sanat, kültür, tarihi, edebiyat ve siyasete dair canlı hafızası ozanlar; binlerce mısrayı, hikmetli sözleri, savaş, barış, ve kahramanlarla ilgili hadiseleri ezberden söyleyebilme, yaratabilme yeteneğine sahiptirler. Bir başka ifadeyle ozanlar; yazılı, görsel basın-medyanın bulunmadığı dönemde toplumu bilgilendiren, boy-soylar arasındaki siyasi bağlantıları kuran elçi-diplomat; kültürü canlı tutan ve yaşatan -adeta- basın, radyo-televizyonun görevini üstlenmişlerdir.¹

Muhtar Awezov, ozanlık ve atışma geleneğinin Kazak, Kırgız ve Karakalpaklar bir yana Orta asırda Doğu, Batı ve hatta Ruslarda da yaygın olduğunu ifade etmektedir.² “İmprovizator³” terimi de oradan kalmıştır. Araplar’da “Muallakat⁴”, Batıda Keltler’in Filleri⁵, Kuzey Fransa’daki Truverler⁶, Orta Avrupa’da meister-zingerler, Ruslar’da bazı Skomoroh⁷, İskandinav halklarının saga ve skaldsları⁸ ozanlık, destancılık geleneği altında ele alıp değerlendirmek mümkündür. Bunların arasında meister zingerler, bazı devirlerde kilise dini ayinlere ithaf edilen şiir, müziğe dair atışma tarzı örneklerini de vermişlerdir. Din bilgisi, yaratılış, varlığın özü vd. kavramlarla ilgili konuları bilmece, atasözü tarzında Kazak ozanları arasındaki atışmalarda da görülmektedir. Büyük akın Şöce ile Kempirbay arasındaki bir atışmada; Şöce, rakibine dünyanın yaratılışıyla ilgili, Kur’an’dan “Vetturi vezzeytun’un (Tin Suresi) manasını sorar, Kulmanbet cevap veremediği için yenilir.

Kazak atışma ozanları ile destancı jırav ozanları birbirinden farklı değildir. Nayman boyuna gelip bir günde on yedi ozanla atışan Janak, Kozi Körpeş-Bayan Sulu destanını o yıl içinde kendi üslubuyla tekrar yorumlamıştır. Dolayısıyla Mayköt, Süyinbay, Jambıl ozanları da destancılar kategorisinde ele almak gerekir. Destan ve eposu yaratanlar ozanlardır. A.M. Gorki, Suleyman Stalski için:

¹ Ahmet Güngör, Kırgızca Yazılı Basın Dili ve Çeviri Metinleri, Siyasal Kitabevi, Ankara, 20014, s.17-19

² Muhtar Awezov, Jambıldın aqındıq şeberligi, N. Aytov, M. Karayev, J. Tilepov, Jambıl I, Tandamalı, “Gılım”, Almatı, 1996, s.10

³ Tuluatçı; hazırlık yapmadan (irticalen) konuşan veya gösteri yapan kimse; mevcut malzemelerden faydalanan, eldeki malzemeyi kullanan halk sanatçısı.

⁴ İslâm’dan önce Arap şairlerinin Kâbe duvarına asılan meşhur kasideleri.

⁵ Keltlerin Filler Savaşı

⁶ XII. ve XIII. yüzyıllarda Fransa’nın kuzeyinde halk ozanlarına verilen ad.

⁷ Soyтары

⁸ Bir nevi epik destan türü, öykü.

İki Asrın Ozanı Jambıl Jabayulı

Zamanımızın Homeros'u" derken Muhtar Awezov da Homeros olarak adlandırılan ozanlar arasında Jambıl'ın da müstesna yeri olduğunu önemle vurgular.⁹

Dünya destan geleneğinin İlyada, Roland jırı, Edda, Kalavela, Alpamıs, Koltsa Nibelungov, İlya Muromets, İskandinav halklarının sagaları, Rus halkının tarihi altın hazine şarkıları "İgor Polki Hakkında Sözler"ın destan yaratıcıları arasında dombırası ve sözünden dile getirdiği Ötegen Batır, Suranşı Batır, Savrık, Köruglı, Şora Batır destanlarıyla Jambıl Jabayulı, zamanına damga vurmuş akpatökpe ozandır. Diğer bir özelliği de çocukluğundan itibaren atışmanın en basit ve yalın hali "kayım atışma"dan "türe aytıs" ve "süre aytıs" atışma türlerinde eşsiz örnekler vermiş, bu alanda adını duyurmuştur.

0. Jambıl Jabayulı'nın Çocukluk ve Gençlik Dönemi

Kazak sözlü halk edebiyatının klasiği, ozanlık, destancılık ve atışma geleneğinin ustası, şair Jambıl Jabayulı 1846 yılında Şu Özeni boyunda, adını aldığı Jambıl dağı eteklerinde yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Ulu Cüz, Şapıraştı'nın Ekey kolundandır. Babası Japa Istıbayulı, Hokand Hanlığına karşı mücadele veren er yürek insandır. Jambıl, Tayti, Koman kardeşlerin ortancasıdır. Hokand Hanı Hudiyar döneminde halkın çektiği sıkıntı, ızdıraplara bizzat şahit olan geleceğin ozanı Jambıl'ın duygu dünyasında idareci, yöneticilerin halka karşı baskı ve tasallutlarının derin etkileri görülür.

Sekiz yaşındayken ağabeyi Tayti, köyün mollasından Kur'an öğrenmesi ve dini eğitim alması için onu köydeki mollaya gönderir. Mollanın önünde diz çöküp ders aldığı ilk gününde kiraz çubuğuyla sırtına vurup dövmesi sonucu bir daha mollaya gitmez. "Şağım", "Akeme", "Sarıbayga" adlı şiirlerinde mollaların tavır tutumları, dini eğitim konusunda çocuklara, yetişkinlere karşı pedagojik yönünün zayıflığını mizah, hiciv yoluyla sert bir dille eleştirir. Türk ve İslam dünyasında dün olduğu üzere günümüzde de din adamı, din eğitimi konusuna dikkat çekmek adına Jambıl'ın şiir ve deyişleri büyük önem arz etmektedir.

Şıp şıp etip moldanın,	Pat pat edip molların,
Kolındağı toblıgı,	Elindeki çubuğu
Kozgaltpaydı jonımdı,	Hareketsiz bırakıp
Talay düre sogıldı.	Çat pat vurdu ha vurdu
Torpıldatıp tanaday,	Dana gibi sırtımı
Jırtar boldı tonımdı.	Yırtar oldu urbamı.

On beş yaşında şiir söylemeye başlayan Jambıl'ın çocukluk ve gençlik dönemi şiirlerinde ele aldığı temalar; halkının günlük yaşantısından kesitler, zengin, ağa beylerin fakir halka yaptıkları zulüm ve adaletsizliklerdir. Bu dönemde realist, tenkitçi ozan kimliğindedir.

1867-1868 yılları arası çıkarılan yeni kanuna göre Kazakistan bölge, vilayetlere, ilçe, kasabalara bölünür. Sömürgeci anlayış ve baskıcı politikalar neticesinde Kazak boy, obaları, zorunlu göçlere maruz bırakılır. Yeni idare ve yönetim tarzı neticesinde idarecilere yaranma, makam-mevki mücadeleleri, iftira,

⁹ N.Aytov, M.Karayev, J. Tilepov, a.g.e., s.17

mahkemeleri yanılmaya yönelik yalancı şahitlikler, mal, hayvan ve arazileri gasp edilen yoksul halk ve obaların sayısı günden güne artar. Kazak halkının sosyal bağları ve iç dinamiklerini tahrip edici nifak tohumları atılır. Sömürü siyaseti, Hokand Hanlığının baskıcı düşmanlığı, Rus yöneticilerine arka çıkan vali ve yöneticilerin halka zulmü, genç ozan Jambıl'ın keskin, sert dili ve dombırasından nasibini alır.

Jambıl, çocukluk çağlarında Şapıraştı, Ekey boyundan çıkan ozanlar arasında en mahir, yetenekli ozan Süyinbay'ın¹⁰ şiir ve deyişlerini ezberler. Akınlık yolunda elinden tutan Süyinbay Aranulı'nı hiçbir zaman unutmaz; "Menin pirim-Süyinbay, Söz söylemen sıyınbay" dizeleriyle şiirlerinde yaşatır.

Menin pirim Süyinbay, Benim pirim Süyinbay,
Söz söylemen sıyınbay! Adıyla söze başlarım
Sırlı sulu sözderi- Sırlı, hikmetli sözleri,
Magan tartkan sıyınday! Benim için armağan
Süyünbay dep süylesem, Süyinbay diye söylesem
Söz keledi burkırıp Söz dökülür çağlayan
Kara davil kuyınday!- Savurup eser, fırtına boran

Jambıl'ın dönemi, akınlık, destancılık geleneğinin zirvesindeki ozanların bölge bölge, oba oba dolaşıp hüner ve sanatlarını sergiledikleri, beceri ve yeteneklerini düğün, panayırlarda ayıtıs (atışma), deyişlerle yarıştıkları bir zamandır. Üysin boyu ozanlarının yanısıra Dulat boyundan yaşı Jambıl'dan büyük Sarıbas, Albanda- Kulmanbet, Kalabay, akranı İstı boyundan Kuvandık, Korlas boyundan Kocantay, Calayır'dan Dosmoganbet, Tilevkabil'dan Amir ozanlar bölgelerinde nam salmış ünlü ozanlardır. Şapıraştı boyundan olan Jambıl'ın büyük atası Ekey'den çıkan yine onlarca ozan vardır.

Jambıl bunu şiirinde şu şekilde dile getirir.

Ekeyde elu baksı, seksen akın, Ekey'de elli bahşı, seksen akın
Jaratıp minedi eken erttep atın, Eyerleyip binermiş atın
Kobızdı, dombırası ünün kosıp, Kopuz, dombırasıyla şakırken
Güleydi cın kakkanday keşke yakın Cin çarpmış gibi akşama yakın

Üstadı Süyinbay'la birlikte Mayköt Akın, Calayır Kaban Akın, Baktıbay Akın, Kulanyan Kurmanbet gibi zamanın dev ozanlarının yanısıra Kırgız'ın efsane ozanı Manasçı Balık, Toktogul, Muratalı, Alımkul, Tımbek, Kalıgul, Katagan, Arıstanbek, Naymanvay gibi ozanlarla bir araya gelip meşk etme, atışma fırsatını yakalamıştır. Kırgız oba, köy ve topraklarını karış karış gezerek Manas'ı, Er Töştük

¹⁰ Süyinbay Aranulı, Alatav'ın Kuzeybatısındaki Karakıstav obasında fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir (1815). Jambıl Jabayulı'nın boydaşdır. Ozan Abıl, Berdak (Karakalpak) gibi Süyinbay da çobanlık yaparken aksakallı biri düşünce girip ozan, şair olmasını ister. Çocuk Süyinbay, fabl tarzı kargalarla atışma türü şiirler söyler. Çağdaşları ozanlarla (Katagan Ozan) atışmalar yapar, destanlar söyler (Suranşı Batır), cimri zenginleri, haksızlık yapan idarecileri eleştirir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Jangara Dadabayev, Şiir Gecelerinin Parlak Yıldızı Jambıl'ın Üstadı Süyinbay Aranulı Hakkında (Kazakça'dan aktaran: Suzan Altındal), AÜ TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:8, Ağustos, 1996, Ankara, s.88-95.

İki Asrın Ozanı Jambıl Jabayulı

Destanını en az Kırgız Manası, ozanları kadar icra eden Jambıl'a Kırgız ozanlar övgüler yağdırmış, methiyeler düzmüşlerdir. Yine zamandaşları Kalmırza, Şoyke, Sagımbay, Kara Irşı, Caksılık gibi ozanlarla düğün panayırlarda bir araya gelip sanat ve hünerlerini halklarına sergilemişlerdir. Jambıl ve etrafındaki ozanlar yalnız Kazak ozanlık geleneğinden değil aynı zamanda kardeş Kırgız ozanlık ve destancılık geleneğinden de beslenerek atışma, deyiş ve destancılığı zirveye çıkarmışlardır.

Jambıl'ı diğer ozanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri de “atışma sanatı”ndaki (aytı) bilgi, beceri ve ustalığıdır. Yedisu, Sırı Derya başta olmak üzere bütün Kazak bölgelerini gezerek ünü Kırgızistan topraklarına kadar yayılır. Atışmalara girmeden önce mahalli, boyunun ozanı kimliğini taşıırken emsali ve namlı ozanlarla atışmalara girip nicesini mağlup ederek çiraklık, kalfalık dönemini tamamlayarak ustalık mertebesine erişir.¹¹

1. Atışma ve Destancılık Geleneğinin Şahıkası

Jambıl'ın hayatı, özellikle şiirleri, deyişleri, destanları, küyleri ile ilgili ayrıntılı bilgi ve belgeler henüz tamamlanmış değildir. Özellikle devrim öncesi eserlerinin çoğu yazılı belgelere aktarılmadığı için bilinmemektedir. Devrim sonrası vermiş olduğu eserler kaleme alınarak el yazmaları olarak korunmaya alınmıştır. Bu konuda önemli araştırmalar yapıp bilgi ve belge derleyen edebiyatçı Gali Ormanov'un yanısıra yazar, Ozan Sapargali Begalin'i burada anmak gerekir. Söz konusu iki araştırmacının verdiği bilgi ve belgelere dayanarak Jambıl'ı tökpe akın, aytıs akını ve destancı ozan olarak nitelendirmek mümkündür.

Halk Jambıl gibi ozanlara “suvırıp salma akın” namını da vermektedir. Tomagası başından çıkarılan kartal gibi avının üzerine çullanıp kırıdayacak hale getirilmeden etkisiz savunması hale düşüren ozanlar, akpa akın, tökpe akın olarak anılır olmuşlardır. İğne deliğinden geçirir gibi keskin, şimşek gibi hızlı ve çarpıcı sözlerle rakiplerini alt eden ozanlara kıymet verip başlarının tacı etmişlerdir.

Jambıl ozan çocukluğundan itibaren atışmalara girişmiş, değişik bölge ve şehirlerde yazıya geçirilmiş onlarca ozanla atışmaları 70 yaşına kadar devam etmiştir. Ömrünün son otuz yılında eski adetler üzere bazı çağdaş ozanlar gibi ara sıra çekişme, mizah ve eleştiri türü atışmalara girse de büyük, önemli atışmalara -ozanların kendi ifadesiyle- girmemiştir. Kendisinden sonraki kuşak ozanlar onunla atışma yapmak yerine saygı ve hürmetlerini hep göstermiştir. Bununla beraber, Jambıl'ın atışmadaki ustalık ve mahareti son otuz yılında zirveye çıkmıştır.

Jambıl'ın çocukluğundan olgunluk dönemine kadar ozanlığının şekillenip bir kalıba dönüşmesinde yaşadığı ortamın önemli rolü vardır. Halk içinde gördüğü, tanıyıp bildiği güzellikleri hiçbir paye ve karşılık beklemeden övüp methetmiş; hoşlanmadığı, nefret ettiği adaletsizlik, haksızlık ve zenginliğiyle övünen, toplumun yoksul insanlarını ezen hakir gören yöneticileri dombrasıyla, sözüyle şiddetle eleştirerek yerden yere vurmuştur.

¹¹ Seyit Kaskabasov, Jambıldın aqındıq şeberligi, N. Aytov, M. Karayev, J. Tilepov, Jambıl II, Tandamalı, “Gılım”, Almatı, 1996, s.39

Bazen Ötegen, Suranşı gibi büyük eposları yaratırken “süre atışması” esnasında (Kulmanbet, Saribas) Suranşı tarihinden *süre hikayeli* deyişini dile getirir. Bazen de Truverler örneğinde Domalak Destanının (Saribas’la atışmasında) eşsiz poemini yaratır. Dosmaganbet’le atışmasında da mollaları mizah sanatıyla eleştirir, komik hikayelerle görselleştirir. Süre atışmalarında da Avrupa’daki fabl türünü kullanır. Şaşubay’la atışmasında da Baybulan’la ilgili alay, mizah, grotesk, şarj tarzını kullanırken rakibinin kanını değil adeta canını alır. Jambıl: *Ölen, (deyiş) güldürmediğinde ya da ağlatmadığında kuru söz, kör oktan başka bir şey değildir*” der.

Jambıl ve Kulmambet arasındaki atışmasında sanat yönünden birçok ayrıcalık vardır. İki ozanın mısraları uzun süreli monolog tarzındadır. Alışılmış atışmalarda her şair iki-üç kıta söyleyerek sözü rakibine bırakır. Jambıl Kulmambet atışması ise teferruatlı ve uzun süreli atışmalardır. Onlar başladıktan sonra, düşüncelerinin tamamını bitirmeden durmazlar. Bunun neticesinde, dinleyiciler iki ozanın Dulat ve Alban boyları hakkında ayrıntılı bilgiye vakıf olurlar.

Atışmalarda dört ya da on bir mısralı kıtalar çok olsa da Kulmambet ve Jambıl atışmalarında 7-8 mısralı terme usulü, aktarma, vurgular ağır basmaktadır.

Kulmanbet’le atışmasında halka dair:

Berekeli eldi aytam,	Kutlu halkı söylerim
El tutqası erdi aytam,	Elinin arı eri söylerim
Basımnan söz aşırman!	Başka bir söz tanımam.

derken 1913 yılında “Östepke” adlı deyişinde de halka zulüm yapan bölge yönetici, idarecileri eleştirir:

Ulıq körsen uylığıp,	Ulu birini görsen eğilip bükülüp
Jeldi küngi qamıstay,	Yel önünde kamış, saz gibi
Japırılıp yildin	El etek öptün, eğilip büküldün
Şulgımaymın senderşe,	Size asla minnet etmem
Keregi joq sıyınının	Gereği yok selam, ödülünüzün

Rüşvetçi, haramzade yönetici- idareciler, bolısların yanında gezinen tercümanlar, halka zulmeden, haraca boğan ağa beyler Jambıl’ın keskin dilinden, sert hicvinden kurtulamaz. Vurdumduymaz, kibirli Manke gibi bolısları sert şekilde eleştirir:

Jankoylık bolısı pısıq keledi,	Jankoylık bolısı sinsi gelir,
Murındarı puşık keledi.	Burnu havada kasılıp gelir,
Eki aradan eptep jerinde,	Sağa sola bakınıp,
Közderin kısıp keledi.	Gözlerini kısıp gelir.

Bolis, yöneticilerin yanından ayrılmayan tercümanları (tilmaş) da boş bırakmayan Jambıl:

Bolıska joldas boldı pesir degen,	Bolısın yoldaşı katip denen
Jigitke jaramaydı kesir degen,	Er adam değil, nadan denen
Ekeydi kangıp kelip, şıbil jeydi,	İkisi avare gezer, haram yer
Qudaydın vakıtı şıgar jesin degen:-	Allah’ın da bir günü var elbet

gelen.

Dizeleriyle rüşvetçi, haramzadeliklerini eleştirir.

İki Asrın Ozanı Jambıl Jabayulı

Kulmanbet, Jambıl'a şu mısralarla zenginliğiyle övünüp meydan okuduğunda:

Bolganda jol ağadan ton jagadan, Biri yakana yapışır, diğeri eder yolundan,
Arlan böri sogadı tav sagadan. Arslanı kurdu saldırır; dağdan, bayırdan.

Jambıl halkın adamı, halktan sade vatandaş olduğunu vurgularken Kulmanbet'i eleştirir:

Adamdıktı ayt, batırlıktı ayt, Adamlığı, er yiğitliği söyle,
El birliğin saktap tatuvlıktı ayt. El birliği, huzuru, dirliği söyle
Karinbayday sarandar tolıp jadır, Karunbay gibi cimriler gırla,
Onı maktap, şalıktamay jönine kayt,- Onu övüp şımartma, hakikati söyle.

Serik Kirabayev, Jambıl'ı söz sanatının ozanı, atışma ustasından daha da öte farklı bedii sanatlarla ilişkilendirir: "Eğer Jambıl ressam olsa şarjın, piyes yazarı olsa komedinin, grotesk¹²'in şahikası olurdu."¹³ demekten kendini alamaz.

Büyük ozan şiir sanatı ve hicv deryasında enginlere açılıp jır, ölenlerin gölgesinde gündün güne kendini yetiştirir. Şiir, atışma sanatına destan ve destancılık özelliğinden hareketle "*Sadır Patşa men Jambıl patşa*", "*Köruğlu Sultan*", "*Ernazar- Beket*", "*Qız Jibek*", "*Manas*", "*Suranşı Batır*", "*Binbir Gece*", "*Ötegen Batır*", "*Munlıq-Zarlıq*", "*Şahname*", "*Totikamal*", "*Seyit Battal*", "*Orak Mamay*", "*Ediğe*", "*Sora Batur*", "*Kapanbay*", "*Bögenbay*" gibi destanları ozanlık hazinesine katar.

Jambıl'ın "Ötegen Batır" destanı ilk kez 1937 yılında basılmıştır. Rusça çevirisi *Literaturniy Kazakistan Dergisi*'nin 1937 Ağustos, Eylül sayılarında ve *Krasnaya Novı Dergisinin* on ikinci sayısında yayımlanmıştır. Bu nüshayı bizzat Jambıl'dan dinleyerek yazıya geçiren araştırmacı yazar Tayır Jarakov'dur.

Adı geçen varyant basıldıktan sonra Jambıl şehre gittiğinde folklor ve edebiyatçıları toplayarak tekrar söylemiş ve Rahmetjan Colaşarov'a, Ötegen Batır destanının ikinci varyantını yazıya geçirmesini sağlamıştır. Yazıya geçirilen bu orijinal nüsha halen Devlet El Yazmaları Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Ötegen Batır destanının giriş sözleri romantik, akıcı ve kulağa hoş gelen bir anlatımla başlar:

Muni ızındap daladan, Bunu uğuldemiş bozkırdan,
Jırılağan, esken jel mağan. Söylemiş esen yel bana.
Bul jırdı men estigem, Bu şarkıyı ben duymuşum,
Tağı- kulja üninen Hatta kulja sesinden
Bul jırdı men estigem,, Bu şarkıyı ben duymuşum,
Bulbuldm tatti küyinen,- Bülbülün tatlı ötüşünden

¹² Kaba gülünçlüklerden, tuhaf ve olmayacak şakalaşmalardan yararlanan, bağdaşmaz durumları, karşıt görüntüleri şaşırtıcı biçimde birleştiren, temelde ciddi ama görünüşte gülünç ve abartılı, güldürü tarzı.

¹³ Serik Kirabayev, Jambıldın aqındıq şeberligi, Jambıl I, Tandamalı, "Gılım", Almatı, 1996, s.17

Bul jırdı men estigem.

Bu şarkıyı ben duymuşum.

Akademisyen Sabit Mukanov 1946 yılında Jambıl'ın eserlerini derlediği kitabın önsözünde Jambıl'ın "Suranşı Batır ve Ötegen Batır"ı ilk söyleyen ben değilim. Hocam Süyinbay söylemiştir" demektedir. Ötegen Batır'ı, Süyinbay'dan sonra Jambıl, Tilemis, Mayköt, Ümbetali ve Kenen ozanlar da söylemişlerdir.

Jambıl Ozan'ın söylemiş olduğu bir diğer destan da "Bak Davlet, Akıl" destanıdır. Kazak folklorunda nasihat, nazire, akıl, ilim, baht vd. konuları işleyen destan türüdür. Ayrıca bu tarz destanlar nesir tarzında da olabilmektedir.

Suranşı Batır da, Ötegen Batır gibi tarihte yaşayan bir şahsiyettir. Ataları Sapıraştı, Karasay, ağabeyi Savrık, Jungar Kalmaklarıyla, Hokand ve Hive Hanlıklarına karşı savaştan tanınmış namılı kahramanlardan biridir.

Arıstan jürek Suranşı,	Arslan yürek Suranşı,
Şında jatr alısta.	Çok uzak dağda yaşar
Onı şınğa şığarğan-	Onu dağa çıkarmış
Qonısı joq, qol qısqa.	Yurtsuzluk ve fakirlik.
Jaz jaylawı üş qonır,	Yaz yaylağı üç konur,
Qıs köşedi Arısqa.	Kışın da göçer Arıs'a.
Şapıraştı az ata,	Onun atası Şapıraştı,
Ulı jüzde tuwısqa.	Ulu Cüz de kardaşı.
Öz akesi Qaşke edi,	Öz babası Kaşke,
Argı atası Qarasay.	Dedesi de Karasay 'dı.
Bir jaqını Sawıñq,	Bir tarafı Savrık,
Jawdı körse saladı-ay.	Düşmanımı biçerdi hey!

Taşkent şehrinin "Terme" adlı tanıtım dergisinin 1924 yılındaki bir sayısında Jambıl Jabayev hakkında ilk defa verilen malumata göre 1922 yılının 9 Haziranında Yedisu Bölgesi, Kosşı Ovası, Uzınağaşa'ta (Almalı ili) yıllık toplantı olur. Almalı Bölgesinden on dokuz ozan (akın) katılır. Onlar arasında yetmiş yaşındaki ozanlar ozanı Jambıl da yer alır.

Dergide Jambıl'ın doğduğu yer, boyu, ozanlık okulu hakkında kısaca bilgi verilir. Destanlarının isimleri, "Ernazar men Beket", "Sadır Patşa men Jambıl Palşa", "Şalabay " ve "Köroğlu" isimleri zikredilir.

Köroğlu Destanı, Jambıl'ın on beş gün boyunca devamlı söylediği dergide beyan edilmektedir. Üzücü olan da şudur ki, yukarıda adı geçen çoğu destanların orijinal yazmaları bulunmamaktadır. Sadece "Köroğlu" Destanı'nın 1813 mısralı üç, dört bölümü, Jambıl Müzesinin El Yazmaları Bölümündedir.¹⁴

¹⁴ Köroğlu Destanı, Türk Dünyasında, coğrafi alan bakımından Türk halklarının var olduğu hemen hemen her bölgede bilinen, coşkuyla dinlenen müstesna destanlardan birisidir. Türk destan geleneğine etkisi olduğu kadar Türk haklarına komşu olan bölge halklarının destan geleneğinde de iz bırakmış köklü bir standır. Kazaklar arasında Köroğlu Destanı'nın tespit edilen metinleri şunlardır: "Köruğlı sultan kıssası", "Avazhan kıssası", "Köruğlının kıssası", "Kıssa-i köruğlı", "Köruğlı sultannın körde tuvğanı, hem Ravhan patşamen soğısqanı", "Köruğlı- Ravşanbek", "Köruğlı men Mezergen", "Avazhan öleni",

İki Asrın Ozanı Jambıl Jabayulı

Kazak ozanları ile Jırşılardan söylediği Köroğlu'ndaki iki aşama (yer altı ve yer üstü) konusu her jırda başka başka anlatılmaktadır. Örneğin Rahmet Mazhojajev'den yazıp alınan varyantta Ravşanbek bir savaşta İran Kağanı Sadat'ın esiri olur ve bir fırsatını bulup kaçar. Yurduna döndüğünde hanımı Akanay acısına dayanamayıp ölür. Genç çocuk (Köroğlu) mezarda yatan annesinden dünyaya gelir.

Destanda Bozayhan'ın Karaköz diye bir çobanı vardır. Çoban koyun sürülerini alarak kırk çocuğu olan yaşlı fakir bir ailenin yaşadığı yere kadar gelir. Burada bu ihtiyarın işaesini alır. İhtiyar, Bozay Han'a çıkar ve çobanı şikayet eder:

Qırq ulım bar malım joq,	Kırk oğlum var, malım yok,
Basqa azıq dânim joq,	Yiyecek bir lokmam yok.
Aş-jalanaş men sarlın,	Yarı aç, yarı tok; ben biçare,
Söylewge şama, alim joq,	Halimi arz edecek mecalim yok.
"Adiletti Bozayhan "	"Adaletli Bozayhan "
Senen aşqan han bar ma? Senden yüce han var mı ?	
Şaharındı tanıttın	Şehrini bize tanıttın
Talay aşqan handarğa.	Nice yüce hanlara
Qaramasan qarama,	Aldırmasan aldırma,
Mendey kempir, şaldarğa.	Bizler gibi yaşlı ihtiyarlara.
Tiri bolsa qırq balam,	Güçlü olsa kırk oğlum
Senin qulın emes pe ?	Senin kulun olmaz mı ?
Bozayhanın laşkeri,	Bozayhan 'in ordusu,
Esesiz köp demes pe ?!	Sayısı çok denilmez mi ?

Seyit Kaskabasov, jırav, jırşı ve akınlığın özellikleri, farklı niteliklerine değinirken jırav: Hanlık döneminin siyasi olaylarını, Jırşı: Halkın bağımsızlık ve egemenliğini, akın ise toplumun sosyal yaşantısı, duygu ve düşüncesine tercüman olan halk sanatçıları olarak yorumlar.¹⁵ Bu üç vasfı taşıyan Jambıl ozanın Kazak, Orta Asya, Anadolu ve Balkan Türklüğünün geçmişten günümüze sözlü edebiyat geleneğinin çok yönlü ve çok katmanlı alanının mihenk taşlarından biri olduğunu

"Köroğlunun balası Avazhan vd. Kazaklar arasında dolaşan ve tespit edilen rivayetlerde Orta Asya'da Kazaklar ile Jungarlar arasında cereyan eden tarihi mücadelenin yanısıra, Kalmaklar ile Arapların fütuhâtı sırasında yapılan savaşların derin akisleri yer alır. Ayrıca "erteği" tarzında anlatılan Köroğlu rivayetleri de mevcuttur. Köroğlu bu tür rivayetlerde olağanüstü dev, peri vd. varlıklarla dostluklar kurar, aslanlar ile görüşür. Kazak rivayetlerinin çoğunda Köroğlu, Han, Bey, Sultan, Padişah makamlarına gelen atadan ve babadan bir beyoğlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşkıyadan gelişen bir kahraman tipi çizmez, aksine kötü talihini yenip hakkı olan beylik, veya hanlık tahtına oturup halkını idare eden mükemmel devlet sahibi, adil bir hükümdar, bir destan kahramanı olarak karşımıza çıkar. (bkz Ahmet Güngör, Jambıl Jabayev'in Destan Sanatı, AÜ TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:8, Ağustos, 1996, Ankara, s.66-77, Ayrıca bkz. N. Aytov, M. Karayev, J. Tilepov, Jambıl II, Tandamalı, "Gılım", Almatı, 1996, s.307-308.)

¹⁵ Seyit Kaskabasov, Jırav, Jırşı, Yüce Ozan, AÜ TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:8, Ağustos 1996, s.35Ankara,

önemle vurgulamak gerekir. Özellikle sözlü edebiyatın yazılı edebiyatla buluştuğu dönemin ozanı, destancısı, atışma üstadı olması, dünyada ve Orta Asya'da ekonomi, siyaset, kültür ve sanayi devrim sürecinin yaşandığı XIX. ve XX. yüz yıla sanatı ve şahsiyetiyle tanıklık ederek Kazak sözlü edebiyatına damgasını vurması açısından önemlidir. Bir başka ifadeyle Çarlık, Bolşevizm ve Kommünizm dönemindeki sosyal ve kültürel olayların canlı tanıklığını yapmış nadir ozanlardan biridir.

Yüz yıllık ömrünü iki asrın sözlü ve yazılı edebiyatına damgasını vuran Jambıl Jabayulı'nın adına düzenlenen sanatsal etkinlikte (1938) Danimarka'nın tanınmış, önde gelen yazarlarından Martin Andersen Neksen: "Siz, göçebe halkın geçmiş hayatından günümüz halkı arasında binlerce yıllık medeniyetin köprüsünü kurdunuz.", Rus yazar L. Sobolev ise: "Jambıl'ın halkın ozanlık kültür ve geleneğini koruma ve yaşatmadaki üstün yetenek ve dehası, Kazak edebiyatının iki yolunu, eski sözlü edebiyat ile yazılı edebiyatının kavşak noktasındaki taşıdığı rol ve görevde yatmaktadır." der.

2. Sonuç:

Yaşadığı dönem ve toplumu şiir, atışmalarıyla dile getiren Jambıl Ozan, hicv, mizah, tenkitle halkının nefesi, tercümanı olmuştur. Devir ve zaman kötü değildir. Devri ve zamanı kötü yapan, güç ve iktidar sarhoşluğuna yakalanmış bencil, haramzade, zalim insanların tutum ve davranışlarıdır. Cahillik, sahtekarlık ve adaletsizliğin karşısında korkusuz ve dimdik durup mazlumun, yoksulun ve haksızlığa uğramışlara kol kanat gerip destekçisi olur. Sanatını, bilgi becerisini, dombirasını ve şiirlerini halkının emrine amade eder.

Bolşevizm devrimiyle gelen yeni sistemde haksızlık ve adaletsizliğin kalkacağı inancıyla Şalkiyiz, Ümbetey ozanlar gibi Jambıl da Kremlin'de yüksek Sovyet prezidyumunun önünde halkların kardeşliğiyle ilgili şiirler söyler. Gürcistan'da şair Şota Rustaveli'yi anma etkinliklerine katılır. Kazak ve Türk halklarının askerlerinin de katıldığı ikinci dünya savaşında ön cephede savaşan Moskova, Leningrad savunmasını yapan Sovyet askerlerinin kahramanlıklarıyla ilgili şiirlerini söyler.

Yüz yıllık ömrünün seksen beş yılını şiir, atışma, destanlarla geçiren ozan geride bıraktığı sözlü edebiyatın eşsiz, altın hazinesini halkına miras bırakır. Ozanın bu mirası ve sanatsal yönü Kazaklar kadar Orta Asya, Anadolu ve Balkan Türklüğünün paha biçilmez değer ve kıymetleridir. İki asra damgasını vuran ozan, dünden bugüne ve yarınlara Türklüğün, Türk kültür ve edebiyatının köprüsü, yıkılıp eskimeyen sanat abidesidir. Kayda geçirilmemiş şiir, destan ve deyişlerinin araştırılıp Kazak ve Türk kültür dünyasına sunulması, ozanlık ve ozanlık geleneğinin yaşatılıp devam ettirilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

AWEZOV, Muhtar, (1996), Jambıldın aqındıq şeberligi, N. Aytov, M. Karayev, J. Tilepov, Jambıl I, Tandamalı, "Gılım", Almatı.

AWEZOV, Muhtar (1997), Makaleler (Kazakçadan aktaran: Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, Bilig Yayınevi, Ankara.

İki Asrın Ozanı Jambıl Jabayulu

- AYTOV, N., KARAYEV, M., TİLEPOV, J., (1996), Jambıl I-II, Tandamalı, “Gılım”, Almatı. Seyit Kaskabasov, (1996), Jırav, Jırşı, Yüce Ozan, AÜ TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:8, Ankara.
- BERDİBAY Rahmankul, (1995), Kazak Tökpe Akınları (Aşıkları), (Türkiye Türkçesine çeviren: Orhan Söylemez), AÜ TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:4, Ankara.
- DADABAYEV, Jangara, (1996), Şiir Gecelerinin Parlak Yıldızı Jambıl'ın Üstadı Süyinbay Aranulu Hakkında (Kazakçadan aktaran: Suzan Altındal), AÜ TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:8, Ankara.
- GÜNGÖR, Ahmet, (1996), Jambıl Jabayev'in Destan Sanatı, AÜ TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:8, Ankara.
- GÜNGÖR, Ahmet (20014), Kırgızca Yazılı Basın Dili ve Çeviri Metinleri, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- İSMAİL, Zeyneş, GÜNGÖR A., (1997), Jambıl, Bilig Yayınevi, Ankara.
- KASKABASOV, Seyit, (1996), Jambıldın aqındıq şeberligi, N. Aytov, M. Karayev, J. Tilepov, Jambıl II, Tandamalı, “Gılım”, Almatı.
- KASKABASOV, Seyit (1996), Jırav, Jırşı, Yüce Ozan, AÜ TÖMER Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:8, Ankara.
- KİRABAYEV Serik, (1996), Jambıldın aqındıq şeberligi, Jambıl I, Tandamalı, “Gılım”, Almatı.
- SÖYLEMEZ,Orhan, PENAŞ, Naz, ATEŞ, Ömer Faruk, (2021), Doğumunun 175. Yılında Jambıl Jabayev, Ankara Yazarlar Birliği, Türksoy, Ankara.